

De Frankfurter Schule en de opkomst van het fascisme 8

Petra Bolhuis
Maieutiek
2026

1

Marcuse keert terug naar Freud en Marx (94-102)

- Eros, het lust of levensprincipe, wordt onderdrukt door het realiteitsprincipe. Die verdringing levert schuld, agressie en doodsdrift op. Dat vindt Marcuse niet meer van deze tijd.
- Marcuse schrijft over de welvaart. De technologie maakt het mogelijk dat werk en honger beide afnemen.
  Dat de potentie van techniek niet wordt benut dat noemt Marcuse 'surplus repressie'. Het kapitalisme is het achterliggende probleem.
- De verbinding die nu gelegd wordt is die tussen de groeiende welvaart en het eerder onderzoek naar fascisme en antisemitisme. Het sluit aan bij eerdere analyses van de FS.

2

Gebrek aan inspanning en vervulling

‘Amusement is de verlenging van Arbeid onder het laatkapitalisme’. Maar ook: “Het vermaak verstart tot verveling, omdat het om vermaak te blijven niet opnieuw inspanning mag kosten en zich daarom streng beweegt langs de lijnen van uitgesleten associatiesporen.” (Dialectiek, blz.151)

Horkheimer en Adorno zeggen dat de mens nu leert genoegen te nemen met wie hij of zij is. Ze zijn goed zoals ze zijn, alles is toeval en het is niet inspanning die mensen ver laat komen. Vakmensen en deskundigen lijken nu pretentieus. Geluk is het verschil en dat kan iedereen toevallen. (nu: Jona van Loenen: jaar hard werken< woningwaardestijging, zie linkje.)

Enerzijds houdt men zich aan de feiten ‘dat wat is’ en anderzijds heeft niets meer werkelijk zin. In één zin zien we hier hun bezwaren tegen het positivisme en het nihilisme. Die beide nu in hun ogen regeren.

3

De eendimensionale mens 1964

- Dit boek is bepalend voor de status van Marcuse. Hij wordt het gezicht van de kritische studenten. Horkheimer en later ook Adorno (in1969) worden door de jonge kritische studenten als heulend met de kapitalistische orde gezien.
- Er is geen ‘Verelendung’ meer maar groeiende welvaart. Dat verandert de situatie: juist nu zou zonder strijd de sprong uit het rijk van de noodzaak gemaakt kunnen worden. Dat gebeurt niet.
- De revolutie zou zijn en onder ogen komen dat onze welvaart iets kost en dat het een leegte verhult. Waarom blijven we zo hard werken terwijl de techniek ons in staat stelt andere dingen prioriteit te geven?

4

De eendimensionale mens toen en nu

- Anders dan zijn leraar Heidegger ziet Marcuse de opkomst van techniek als positieve mogelijkheid, het is de verdeling van bezit van de techniek en haar opbrengsten die ons dwarszit. De ‘surplus-repressie’ maakt dat de arbeiders consumenten worden. Ze hebben het wel beter dan in het model van Marx, maar zijn zeker niet minder onvrij. Ze zitten in de gouden kooi van luxe.

‘Het doet denken aan wat de Sloveense filosoof Slavoj Žižek zei over de populaire *Fifty Shades*-reeks van E.L. James: de obsceniteit daarvan was volgens hem niet gelegen in de sm-seks die erin wordt beschreven, maar vooral in het feit dat iedereen het boek openlijk in de metro las, dat het je door je tante werd aanbevolen, enzovoorts. Het is de ‘Ander zonder andersheid’, aldus Žižek, en illustratief voor de imperatief van de consumptiesamenleving: gij zult genieten!’ zegt Thijs Lijster. (De Groene 12 april 2023)

5

Rechtsradicalisme en antisemitisme

- Rechts-radicalisme is een reactie op oprichting van de National Democratische Partei Deutschland in 1964. Voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog was extreem rechts weer openlijk in het politiek veld aanwezig.
- Adorno waarschuwt dat mensen niet zien dat het nieuwe rechts-radicalisme zich van andere (democratische)methoden kan bedienen én aansluit op kenmerken die hij herkent uit het F-schaal onderzoek.
- Begin jaren 70 werden ook linkse, uit de studentenbeweging voortgekomen groepen, radicaal en gewelddadig. (RAF, Bewegung 2. Juni en Revolutionäre Zellen)

6

Het nieuwe rechts-radicalisme nu

- Adorno schreef *in 1967 Aspecten van het nieuwe rechts-radicalisme*. Het werd ook een radiolezing.
- Vandaag de dag is het boekje weer heel actueel. De AFD is nu in deelgemeente(n) de grootste partij en het cordon sanitair wankelt.
- Anders dan in de F-schaal zegt Adorno hier dat er ook reële sociaal-economische problemen zijn waardoor mensen naar rechts gaan.
- Hoe het verder gaat met radicaal rechts? Adorno vindt het een te contemplatieve vraag! 'Het is in laatste instantie aan ons', zo sluit hij zijn essay af.

7

Antisemitisme en angst

- In college 6 zagen we al dat het onderzoek naar antisemitisme niet van de grond kwam. Adorno voegt later wel een tekst toe aan de Dialectiek van de Verlichting dat hij schrijft in 1947. (Dialectiek, blz.183)
- Fromm die in 1939 ruzie heeft gekregen met de FS schrijft zelf een onderzoek wat uitmondt in *'De angst voor de vrijheid'* (1941).
- In beide opvattingen wordt een relatie gelegd tussen het verzelfstandigen van de mens in de Verlichting en het kapitalisme en de neiging tot sadomasochisme (zie blz 79)
- Het ressentiment richt zich tegen bepaalde groepen maar komt voort uit het systeem.

8

De belofte van vrijheid en meritocratie

- Mensen worden vrije rationele handelende wezens, maar de realiteit valt tegen: overbodigheid, zinloosheid en machtsverschillen spelen een grote rol. Neumann's Behemoth (uit het bijbelboek Job) is de kliek die bovenaan staat.
- Het Nationaal Socialisme die in werkelijkheid geen sociaal nationale politieke agenda heeft schuift de kritiek op macht en kapitaal en al het persoonlijk ervaren leed af op een derde groep. (81)
- Deze zwakkere groep is het afvoerputje. Wie hen aanvalt voelt zich beter (dan zij). Daar raken Fromm en Adorno's analyse elkaar.

9

Antisemitisme analyse van Adorno

- In de naoorlogse samenleving worden eenheid en gelijkheid geponeerd. Modern = inclusief en tolerant. De werkelijkheid is anders!
- Antisemitisme is niet specifiek voor de Holocaust en andersom. (85)
- De Joden wíllen niet gelijk zijn, dit i.t.t. andere achtergestelde groepen. En ze kunnen zich niet als groep verdedigen, want het ideaal zegt: 'ze hadden geen uitzondering hoeven zijn als ze zich aangepast hadden'.
- Dat maakt hen tevens een ideaal mikpunt van de gedachte dat het door hen komt dat de gelijkheid maar geen feit wil worden.
- De aanvallers worden, hoe ongelijk ze ook zijn, gelijk in de afwijzing van een groep waar ze niet bij kunnen horen en dat bindt hen vanaf nu steeds sterker.
- Antisemitisme, lhbtiqa+- haat en immigrantenhaat betreft ook nu groepen waar de gemiddelde …lander niet bij hoort én waar de eis van aanpassing een rol speelt.

10